

HATIRALARDA MİLLÎ MÜCADELE DÖNEMİ

Coşkun TOPAL

Karadeniz Teknik Üniversitesi,
Uluslararası İlişkiler Bölümü, Yrd. Doç. Dr.
Trabzon / TÜRKİYE
coskuntopal@gmail.com

ÖZET

Millî Mücadele'ye tanıklık eden hatıralar da, Mondros Mütarekesi sonrasında Türk ordularının durumunu, işgalleri ve azınlıkların faaliyetlerini, sosyal hayata ilişkin birçok ayrıntıyı tanıklarının ifadeleri ile görmek mümkündür. Nutuk, bir anı olarak daima Kurtuluş Savaşı ile Türkiye Cumhuriyeti Tarihine temel kaynak olma niteliğini devam ettirecektir. Tarihçiler, bu dönem üzerindeki çalışmalarında, Büyük Nutka başvurmak zorundadırlar. Çünkü Nutuk, ilk elden çıkmış ve bizzat hareketin lideri tarafından yazılmış bir kaynaktır. Çalışmanın kapsamının sınırlı olması dolayısıyla döneme ilişkin az sayıda hatıralardan örnekler verilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Mondros Mütarekesi, Millî Mücadele, Hatıralar

THE NATIONAL STRUGGLE ERA IN THE MEMOIRS

ABSTRACT

In the memoirs which witnessed the National Struggle, the situation of the Turkish army after the Armistice of Mudros, invasions, the activities of the minorities and a lot of details regarding the social life can be seen with the testimonies of the witnesses. The Great Speech, will always be the fundamental source for the Independence War and the history of the Republic of Turkey. Historians have to refer to The Great Speech in their studies regarding these periods. Because The Great Speech is a source from the first hand and is written by leader of the movement. Because of the limits of this study, only some memoirs are examined

Key words: Armistice of Mudros, National Struggle, Memoirs.

Giriş

Millî Mücadele dönemi üzerine yapılan araştırmalar da, genel olarak, başta arşiv belgeleri olmak üzere döneme ait gazete ve mecmualar, TBMM Zabıt cerideleri, resmi istatistikler ve diğer yayınlar ile hatıra türü eserler kullanılan başlıca ana kaynakları teşkil etmektedirler. Bu yönü ile Millî Mücadele dönemi, kaynak çeşitliliğinin çok fazla olduğu bir süreci kapsamaktadır (Kocaoğlu,2002). Dönemin en önemli kaynaklarından birisi başta TBMM Başkanı ve Başkomutan Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ün Nutku olmak üzere döneme ilişkin hatıralardır (Uzun, 2006). Dönemin önde gelen asker ve siyaset adamlarına ait hatıra türünden eserler araştırmacılara, arşiv belge-

lerinde bulamayacağı pek çok bilgiyi sunarlar. İnsan geçmişe geri dönemez, ancak mevcut durumun anlaşılmasında geçmiş tecrübelerinden yararlanır (Hariman, 1964: 616). Hatıralar, her zaman tarihçilerin başvurduğu değerli kaynaklar arasında kabul edilir. Tarihte yaşanan olumsuzluklardan ibret alınabilmesi için, o dönemlerde rol almış kimselerin hatıraları büyük önem taşır. Resmî ifadelerin arkasında saklı duran gizli hırslar, bir milleti uçuruma götüren gizli nedenler, olayların gerçek nitelikleri çoğu zaman hatıralarla ortaya çıkabilir(Sâbis, 1990b:23). Bununla birlikte hatıra türünden eserler, öznel niteliklerinin yoğun olması dolayısıyla kullanılırken dikkatli olunması gereken kaynaklardandır (Akbulut, 1991: 42-43; Birinci, 1998:611-620).

Hatıraların aynı zamanda, hatıraları yaşamış olanların kişisel duygu ve düşüncelerini, büyük olaylarda rol alırken hangi etkiler altında kaldığını göstermesi bakımından da geleceği planlayanlar açısından çok yararlıdır. Geçmişte yaşanan acı ve tatlı günler, o günleri yaşayanların anlatımlarında yeniden canlanır (Sâbis, 1990a:16). Hatıraların değeri, hatıra sahibinin bulunduğu hizmet mevkileriyle orantılıdır. Örneğin; savaşta fiilen yüksek icra ve komuta görevini üstlenen kişilerin hatıraları, komutası altındaki herhangi bir askerin hatıralarından daha değerlidir. Çünkü komutanın içinde bulunduğu hal ve şartları, duygu ve düşüncesini etkileyen olayları yanındakilerden çok bizzat kendisi bilir (Sâbis, 1990a: 17-18). Millî Mücadele dönemine ilişkin hatıralarda, mütareke sonrasında Türk ordularının durumunu, işgalleri ve azınlıkların faaliyetlerini, sosyal hayata ilişkin birçok ayrıntıyı tanıklarının ifadeleri ile görmek mümkündür. Millî Mücadele dönemine ilişkin hatıralar arasında Atatürk'ün Nutku özel bir öneme sahiptir. Nutuk, Millî Mücadele tarihi için vazgeçilmez kaynaktır. Ancak onun siyasal tartışma üslûbu içinde yazıldığı gözden kaçmamaktadır. Nutuk'un bu özelliği açık olmakla birlikte, baştan sona, belgelere dayanarak yazıldığı için iddiaların muhatapları susmak durumunda kalmıştır (Arar, 1980: 146).

Hatıralarda olaylar, yazarın iç dünyasının izlerini taşıdığından nesneliliğini yitirebilir. Kişilerin türlü ruh durumlarıyla olaylara karşı geliştirdikleri tutumlar, tarihî olayın nesneliliğini algılamamız önünde bir engeldir. Tarih araştırmalarının önemli kaynaklarından olan hatıraların en önemli özelliği öznel eserler olmalarıdır. Hatıralarda bazı ikinci derecedeki olaylar ya unutmaya ya da sözü uzatmamak amacıyla yazılmamış veya olayların tarih sıralamasında yanlış yapılmış olabilir. Hatırat türü eserler sübjektif ve kullanılmalarında en hassas davranılması gereken materyalleridir. Hatıraların

tam bir objektiflik içinde yazılması mümkün olmayıp daima hisler ve şahsi görüşler ön planda tutularak kaleme alınacaklarından, diğer eserlerle karşılaştırılmadan yani sıkı bir tenkidi yapılmadan kullanılmamalıdır (Akbulut, 1991:43). Bu çalışmada; Millî Mücadele tarihinin araştırılmasında genel olarak döneme ilişkin hatıraların önemine değinilecektir. Millî Mücadele dönemi hatıraları, Mondros Mütarekesi Sonrasında Türk Ordusunun durumu, işgaller, azınlıkların faaliyetleri ve Anadolu'da sosyal hayat gibi dönemin birçok olay ve olgusuna ışık tutacak çok zengin bilgiler içermektedir. Bu çalışmada Mütareke ortamında Türk ordularının durumu, işgaller ve azınlıkların faaliyetleri ile sosyal hayat Millî Mücadele dönemi hatıralarından bir kısmı değerlendirilerek ortaya konmaya çalışılacaktır.

1 - Mütareke Sonrası Türk Ordularının Durumu

Kazım Karabekir Paşa, mütareke imzalandığı sırada Türk ordularının durumunu hatıralarında şu sözlerle anlatmaktadır:

"Suriye cephesindeki Yıldırım Ordusu'ndan Cevat ve Cemal Paşaların orduları bütünüyle mahvolmuş, Kemal Paşa'nın emrindeki Ali Fuat Paşa'nın ve İsmet Bey'in 20'nci ve 3'üncü kolorduları zayıf bir halde, Adana vilâyetine kadar çekilmişlerdi. Musul'da Ali İhsan Paşa'nın elinde, 13'üncü kolordu zayıf bir halde kalmıştı. Maddî ve manevî bir varlığa malik bulunan doğudaki 9'uncu Şevki Paşa Ordusu, merkezi Kars'ta, birlikleri İran Azerbaycan'ı da dahil olduğu halde, Batum'a kadar Elviye-i Selâsede dağınmış bir halde idi. Kafkasya'da, Bakü'de ve kuzey Kafkaslara kadar dağılmış Nuri Paşa birlikleri de vardı." (Karabekir, 1993:41).

Mütarekenin imzalandığı günün ertesinde Liman von Sanders Paşa'nın çağırması üze-

* on Sanders, savaşın son yılı olan 1918'de, **Yıldırım Orduları**'nın komutanlığına getirildi. Liman, burada Osmanlı kuvvetlerinin oldukça güçsüz bir du-

rine Mustafa Kemal Paşa Adana'ya gitmiş, aynı gün Mustafa Kemal Paşa, Von Sanders'in yerine Yıldırım Orduları Grup Kumandanlığı görevini üstlenmişti. Ali Fuat Paşa, kendisinin de 7. Ordu'nun kumandasını üstlendiğini kaydetmektedir (Cebesoy, 1953: 26-27). Fakat 7 Kasım 1918 tarihinde, Yıldırım Orduları Grubu lağvedilmiş, Mustafa Kemal Paşa ise İstanbul'a çağırılmıştır. Bir süre sonra 7. ve 2. Ordu birleştirilerek komutanlığına Nihat Paşa getirilmiştir. Nihat Paşa kısa bir süre Adana'da kalmıştır (Cebesoy, 1953:30).

Mütarekeye göre, ordulardaki askerlerin terhisi gerekiyordu. Mustafa Kemal Paşa, mütareke sonrası ordunun durumunu "*Ordunun elinden esliha ve cephanesi alınmış ve alınmakta...*" sözleriyle anlatıyordu (Atatürk, 2000a: 1). 6. Ordu Komutanı Ali İhsan Paşa bu hükmü uygulamayacaktı. Terhis olunan yaşlı neferler, uzun bir savaştan sonra, ayrıca kışın çamurlu ve karlı yollarda ölümlerle savaşmak durumundaydı. Yakın yerlere gidecekleri terhis eden Paşa, diğer askerlerin çoğunun Konya, Eskişehir ve Ankaralı olduğunu, ancak yıkılan demiryolu hattı tamir edildikten sonra bunların terhis olunabileceğini hükümete bildirerek bu kuralı uygulamadı. Ali İhsan Paşa, aynı zamanda, müttefiklerin harp gemilerinin İstanbul limanına geldikleri bir ortamda, altı doğu vilâyetinin işgal tehlikesi altında olduğunu görerek işgale karşı önlem almak ve direniş için elinde kuvvet bulundurmamak düşüncesine sahipti (Sâbis, 1990c: 326). Mütareke döneminde, Birinci Kafkas Kolordusu kumandanlığı üstlenen K. Karabekir Paşa'nın

ruma düşmesini engelledi. Komutasındaki tümenler herhangi bir saldırı yapacak güce ve yeterli teçhizata sahip olmadığı gibi, tek yapabileceği İngilizlerden gelebilecek bir saldırı halinde savunmada kalmaktı. Bu sırada, Osmanlı'ya son darbeyi vuran İngiliz saldırısı, **Megiddo Muharebesi**'yle (**Armageddon**) geldi. Bir haftalık sert bir çarpışmadan sonra, general, İngilizler tarafından esir alınmaktan son anda kurtuldu.

karargâhu Tebriz'de bulunmaktaydı. Birinci Kafkas Kolordusu'na bağlı 11'inci Kafkas Fırkası İran Azerbaycan'ını işgal etmiş, 9'uncu Kafkas Fırkası da Erivan'ın 6 km. güneyinden geçen Türk-Ermeni sınırından Aras nehrine kadar, Nahçıvan bölgesini işgal ediyordu. Kolordu, yüzlerce kilometreye serpili bir halde idi (Karabekir, 1993:41).

Kazım Karabekir Paşa, 9'uncu Ordu Komutanı Şevki Paşa'nın, ülkenin dağıldığı inancında ve "*Bari buraları da bize verseler*" demektedir. Yine subayların bu sırada, Elviye-i Selâse'nin boşaltılması sonrası Ermenilerin yeniden katliam yapmaları ve doğu vilâyetlerinin de tehlikeye düşmesi ihtimali dolayısıyla üzgün olduklarını kaydetmektedir (Karabekir, 1993:42). Kazım Karabekir Paşa, Batum'dan Reşit Paşa vapuru ile Trabzon'a da uğrayarak 28 Kasım 1918'de İstanbul'a ulaştı. Vapurda izinli ve kaldırılan karargâhlar, yüzlerce subay bulunmaktaydı (Karabekir, 1993: 45-46).

28 Ocak 1919 tarihli Harbiye Nezâreti'nin tamimine göre, söz konusu genelgenin yayımlanmasından üç gün önceye ait ordunun durumu şu şekilde idi: 9 Ordu Elviye-i Selâseyi boşaltmakla uğraşmaktaydı. İngiliz askerî vâlisinin isteği üzerine Kars'ta bırakılacak bir piyade alayı ile bir süvari alayı dışında Şubat başlarına kadar bu livalarda Osmanlı askeri kalmayacaktı. 6 Ordu'nun terhis işlemlerinin sürdürüldüğü ancak terhis kafilelerinin batıya doğru sevkinde güçlüklerle karşılaşıldığı, son günlerde Hizatnas istasyonunda indirilen bir-iki kafilenin Birecik-Antep yoluyla İslahiye'ye gitmek üzere karadan sevk edildiği bildirilmekteydi (Karabekir, 1993:49).

Harbiye Nezâreti'nin 5 Nisan 1919 tarihli emriyle 9. Ordu lağvedildi. Bu Ordu emrindeki 3. ve 11. Kafkas fırkalarıyla 12. Fırka, 15. Kolordu kumandanının emrine verildi. 9. Ordu karargâhu, 15. Kolordu Kumandanı K. Karabekir Paşa Erzurum'a varıncaya kadar 15. Kolordu karargâhu sıfatıyla görevi-

ne devam edecekti. Van, Erzurum ve Trabzon vilâyetleri 15. Kolordu bölgesi olduğundan, 9. Ordu'nun bu vilâyetlerdeki bütün müesseseler ve teşkilâtları 15. Kolordu emrine verilmişti. Daha önce 9. Ordu'ya bağlı olarak görev yapan 3. Kolordu 5. Kafkas Fırkası'ndan Trabzon'da bırakılmış olan 4 tabur piyade ile topçuları geçici olarak Trabzon vilâyeti bölgesinde ve 15. Kolordu emrinde bırakıldı. Aynı emirle 3. Kolordu ise doğrudan Nezaret'e bağlandı. Ayrıca Sivas vilâyeti ile Canik Mutasarrıflığı 3. Kolordu bölgesine dâhil olduğundan 9. Ordu'nun buralardaki müesseseler ve teşkilâtları 3. Kolordu emrine verildi (Karabekir, 1993:54).

Mütareke döneminde orduların durumu hakkında, Nutuk'ta şu bilgiler yer almaktadır: Anadolu'da, başlıca iki ordu müfettişliği kurulmuştu. Mütarekeden hemen sonra birliklerin savaşan erleri terhis olunmuş, silâh ve cephanesi elinden alınmıştı. Konya merkezli 2. Ordu'nun 41. Tümeni Konya'da, 23. Tümeni Afyonkarahisar'da bulunan 12. Kolordu, karargâhıyla Konya'da bulunuyordu. İzmir'de esir olan 17. Kolordu'nun, Denizlide bulunan 57. Tümeni de bu kolorduya katılmıştı.

Karargâhıyla Ankara'da bulunan 20. Kolordu'nun 24. Tümeni Ankara'da, 11. Tümeni ise Niğde'de konuşlanmıştı. İzmit'te bulunan 1. Tümen, İstanbul'daki 25. Kolordu'ya bağlanmıştı. İstanbul'da da 10. Kafkas Tümeni bulunmaktaydı. Balıkesir ve Bursa havalisinde bulunan, 61. ve 56. Tümenler, karargâhı Bandırmada bulunan 14. Kolordu'yu oluşturuyorlardı. Mustafa Kemal Paşa'nın komutası altındaki 3. Ordu Müfettişliğinin doğrudan doğruya emrinde iki kolordu bulunacaktı. Bunlardan ilki, merkezi Sivas'ta bulunan Albay Refet Bey komutasındaki 3. Kolordu'ydu. 3. Kolordu'ya bağlı 5. Kafkas Tümeninin merkezi Amasya'da, 15. Tümenin merkezi ise Samsun'da idi. 3. Ordu Müfettişliğinin doğrudan doğ-

ruya emri altındaki diğer kolordu, Kâzım Karabekir Paşa komutasındaki Erzurum merkezli 15. Kolorduydu. Bağlı tümenlerden Rüştü Bey komutasındaki 9. Tümenin merkezi Erzurum'da, kaymakam Halit Bey komutasındaki 3. Tümenin merkezi Trabzon'daydı. Yine kolorduya bağlı 12. Tümen Hasankale doğusunda sınırdı, 11. Tümen Bayezıt'ta bulunuyordu. Diyarbakır havalsinde bulunan, iki tümenli 13. Kolordu, bağımsızdı. İstanbul'a tâbi bulunuyordu. 2. Tümeni Siirt'te; 5. Tümeni Mardin'deydi (Atatürk, 2000a: 7-9). Döneme ilişkin hatıralarda ordunun durumuna ilişkin bilgilerin yanı sıra, işgaller ve azınlıkların faaliyetlerine ilişkin de önemli bilgiler bulmak mümkündür.

2 - İşgaller Karşısında Azınlıkların Faaliyetleri ve Sosyal Hayat

Karabekir, hatıralarında, 11 Şubat 1919 tarihinde İstanbul'a geldiğinde, İstanbul'dan Türklerin kovulacağı, Doğu vilâyetlerinin Adana vilâyeti ile birlikte büyük Ermenistan olacağı, Trakya'ya muhtariyet verileceği, İzmir'e Yunanlıların çıkacağı, Karadeniz'de Pontos'un olacağı gibi her biri insanın mevcudiyetini saran havadislerin ağızlarından ve Avrupa gazetelerinden etrafa dehşet saçmakta olduğunu kaydetmektedir (Karabekir, 1993:48-50).

Henüz Mütareke döneminin başında bir Fransız deniz subayı ve bir İngiliz binbaşısı taşıyan iki savaş gemisi İskenderun limanına gelerek, İtilâf Orduları Komutanı General Allenbi'nin emrine ve mütarekenin 2. Maddesine dayanarak limandaki torpillerin taranmasını teklif ettiler. Ali Fuat Paşa, bu iki subayın gelmesinin gerçekte İskenderun'un işgali amacına yönelik olduğunu, bu yüzden gerekli önlemlerin alınarak bu torpido ve komutanların İskenderun'dan uzaklaştırıldığını belirtmektedir (Cebesoy, 1953:27).

Mütarekenin 6. maddesine göre, itilâf kuvvetleri Toros dağları tünellerini işgal edeceklerdi. Şehirlerin işgali öngörülmediği halde, itilâf devletleri bu maddeye dayanarak şehirlerimizi işgale başladılar. D. Arıkoğlu, Adana'nın işgali ile ilgili tanıklığını şu sözlerle ortaya koymuştur;

"..Adana'nın ilk işgali 25 Kasım 1918 tarihinde başlamıştır. Fransız Albayı Raymond bu tarihte maiyetinde bir hayli zabitanla Adana'ya geldi. Murat Palas (Cumhuriyet) Oteline yerleşti. Birkaç gün sonra Veli Nazım Bey'i (Erzurum Meb'usu Aziz Akyürek'in ağabeyi) vilâyet makamında ziyarete gidip Fransız askerleri tarafından Adana'nın işgal edileceğini, bazı resmî dairelerin tahliyesine, bakiye Türk askerlerinin çekilmesini istemiş; memlekette koyu ittihatçı tanınan İsmail Safa, Muhtar Fikri (Mersin Mebusu) Küçük Mustafa (İttihat ve Terakki'nin Katibi Mesul Vekili) beyler ve benim Adana'yı terk etmemizi talepleri arasında zikir etmiştir.... Albay Raymond'un kumandasında bulunan Fransız askerlerinin içinde mühim Ermeni gönüllüleri vardı. Suriye'ye sevk edilen Ermeni muhacirleri mütarekenin imzalanmasından sonra kafiye halinde Adana'ya dönmüşlerdi. Bunların birçoğu Halep'te, Şam'da, Beyrut'ta bulunuyorlardı. İlk fırsatta memleketi doldurdular. Albay Raymond'un askerleri 21 Aralık 1918 tarihinde Adana'yı ikinci üzeri işgal etti." (Arıkoğlu, 1961:72-74).

Adana'nın işgali karşısında Türk halkı derin bir üzüntü içinde ne yapacağını bilemez olmuştu. Damar Arıkoğlu işgal karşısında halkın ruh durumunu, "Hepsi evine çekilmiş neticeyi bekliyordu. Yahut bir arkadaşının evine gidip baş başa vaziyeti mütalaaya çalışıyordu. Hangi vaziyet? Bir tek kelime bile konuşmuyorlardı. Sık sık acı çigaranın birini bırakıp birini yakıyorlardı." sözleriyle anlatıyordu (Arıkoğlu, 1961:74). Halkın bu durumuna karşın Adana valisi Nazım Bey kentin mahallelerine gönderdiği kişilerle, halkın olay çıkarmaması ve işgal karşısında serinkanlı-

lığını yitirmemesi için çalışıyor, durumu İstanbul'a yazdığını bildiriyordu. D. Arıkoğlu, Mustafa Kemal Paşa'nın Adana'dan ayrılmadan kendilerine verdiği öğütün değerini işgalden sonra anladıklarını, fakat bu büyük felaket karşısında ne yapılması gerektiği konusunda yaptıkları toplantıda, ortaya konan düşüncelerin can çekişen bir hastanın yakınmalarını andırıldığını belirtiyordu (Arıkoğlu, 1961:74). Adana'da işgalci Fransız ve Ermeni komitacıların yaptıkları zulüm ve baskıları, Damar Arıkoğlu hatıralarında şu sözlerle ifade ediyordu:

"Gün geçtikçe durum fenalaşıyordu. Halep, Adana, Toros tünelleri demiryolunun yakın yerlerinde, Fransız askeri elbisesi ile Ermeni komitacılar, fırsat buldukça Türkleri soymağa ve öldürmeğe başladılar. Bu kötü havadisler, hertarafa yayılmaktaydı. Ermeni muhacir akınının ardı ve arkası kesilmiyordu. Memleket sıkıştıkça sıkışıyor, asayiş daha beter bozuluyordu. Her ev kendi canının kaygusuna kapılmıştı. Türk hükümetinin hiçbir nüfuz ve kudreti kalmadı. Kilikya Umum işgal kumandanı General Dofyö geldi.... İttihat Terakki Cemiyetinin ilkokul binası, Turan mektebi, Ermeni muhacirler tarafından yağma edildi ve içine bir sürü Ermeni aile yerleştirildi. Pamukçuzade Aziz beyin (5) yaşındaki kızı bazı Fransız askerleri yoldan geçerken tükürmüş, ceza olarak babası Aziz beyden 5000 lira talep edildi. 24 saatte bu cezayı ödemezse, bütün ailesi ile birlikte Kilikya hududu haricine çıkarılacağı kesin olarak bildirildi. Parayı tamamen tahsil ettiler." (Arıkoğlu, 1961:75).

Ermenilerin yaptıkları zulüm ve katliam D. Arıkoğlu'nun hatıralarında şu sözlerle resmedilmektedir:

"Oturduğumuz mahallenin civarında sarraf Vanlı Ahmet efendinin evini ikinci ile akşam arası Fransız askerleri kıyafetinde Ermeniler bastılar. Adamı güpegündüz acı feryatlar arasında süngüleyip öldürdüler ve paralarını alıp savuştular. Adamın imdadına kimse yetişemedi. Nis-

beten bizim eve uzak olduğu halde bütün ev halkı feryadını duymuştu. Yardımına biz değil bitişik komşuları dahi gidemediler. Eski istasyon civarında ikamet eden hat komiseri Muzaffer beyin bir gece evine Ermeniler hücum edip kendisi ile birlikte ihtiyar annesini feci bir surette paramparça edip öldürdüler evin kıymetli eşya ve parasını da gasb ettiler. Şehrin merkezi kısımlarında Ermenilerin kalabalık bulunduğu yerlerden gündüzleri dahi bir Türk geçemezdi. Derhal kaybederlerdi. Birçok Türkler bu suretle katledilmişlerdi. Memleketin tanınmış Hattat ve Hüsnü Hat Hocalarından kibarlıkta eşine ender tesadüf edilen Arap uşaklarından Haşim Hoca da bu kurbanlar arasındadır." (Arıkoğlu, 1961:75).

Gaziantep'in Fransızlar tarafından işgali ise Eyüp Sabri'nin Esaret Hatıraları'nda resmedilir. Mondros Mütarekesinden 1,5 ay sonra, zırhlı otomobiller eşliğinde 80 kişilik İngiliz süvari müfrezesi Antep'e girmeyi başardı. Bir binbaşının emir ve komutasında, önce şehrin ortasından çarşı içine doğru gösteri yaptıktan sonra mutasarrıfın önerisiyle söz konusu Amerikan Koleji'ni işgal ederek, oraya yerleşti. Amerikan Koleji şehre hâkim bir tepede bulunuyordu. Müfrezenin komutanı Binbaşı, yanında bir İngiliz Albay olduğu halde hükümet konağına gelerek, burada mutasarrıfı bir saat kadar görüştü (Eyüp Sabri, 1978:13-89).

İtilâf Devletleri'nin mütareke sonrası birer vesile ile Anadolu'yu işgalleri Nutuk'ta, "İtilâf Devletleri, mütareke ahkâmına riayete lüzum görmüyorlar. Birer vesile ile, İtilâf donanmaları ve askerleri İstanbul'da. Adana vilâyeti, Fransızlar; Urfa, Maraş, Ayıntap, İngilizler tarafından işgal edilmiş. Antalya ve Konya'da, İtalyan kıtaatı askeriyesi; Merzifon ve Samsun'da İngiliz askerleri bulunuyor." sözleriyle anlatılmaktadır (Atatürk, 2000a: 1-2).

Trabzon yöresinde de, mütareke bütün ağırlığı ile hissedilmekteydi. Yörede yaşayan Rumlar kendilerini eski Pontus Krallığının mirasçısı olarak görüyor ve itilaf

Devletlerinin kendilerine yardım edeceğine güvenerek taşkınlıklarda bulunuyorlardı (Dursunoğlu, 1946:23). Atatürk, bu durumu Büyük Nutuk'unda "Trabzon, Samsun ve bütün Karadeniz sahillerinde teşekkül etmiş ve İstanbuldaki merkeze merbut Pontus Cemiyeti sühuletle ve muvaffakiyetle çalışıyor." sözleriyle ifade ediyordu (Atatürk, 2000a:2). Mütareke döneminde faaliyet gösteren Pontus Cemiyeti'nin amacı, eski Yunanlıların Efxsinos Pontus dedikleri ve Trabzon, Ordu, Giresun, Samsun sahil vilayetleri ile içeride Amasya ve Sivas vilayetlerinin bir kısmını içine alan yerleri, Batum'dan Ayançık'a kadar geniş Türk vatan parçasını Yunanlaştırmak, ilerde Yunanistan'la birleştirmek üzere, eski çağlardaki Pont bölgesinde yaşamış olan bir hükümeti canlandırarak müstakil bir "Pontus Cumhuriyeti" kurmaktı (Bayar, 1976:1457). Pontus Cemiyeti'nin geniş teşkilatlanması ile çalışan ve Pontus hülyası için hizmet veren kişilerin başında Marsilya'da yerleşmiş bulunan ve Aslen Trabzonlu olan işadamı "Konstantinides" gelmekteydi. Cemiyetin yurt içindeki faaliyetleri ile birinci derecede meşgul olan üç kişi vardı. Bunlardan birisi, Trabzon Metropolit Hrisantos diğerleri ise, Samsun Metropolit Germanos ile Samsun'da Reji Fabrikası Müdürü Takomanidis idi. Samsun Metropolit Germanos ve Reji Fabrikası Müdürü Takomanidis Mayıs 1919'da Samsun civarındaki 40 kadar Rum çetesini idare ediyorlardı. Rum çetelerinin en iyi teşkilatlanmış olanları ve en tehlikelileri İstanbul'daki Pontus cemiyeti tarafından yönetilmekteydi. Bu cemiyet ve şubeleri durumdaki kuruluşların Birinci Dünya Savaşı sıralarında başlayan çalışmaları sonucunda, Çarşamba, Samsun ve Bafra civarındaki Rum köylerinde depolanan silahlar, gençlere ve askerden kaçan Rumlara dağıtılıp çeteler kurulmuş bulunuyordu.

Trabzon halkı ise genç ve yaşlı demeden tek vücut halinde, Pontus devleti kurulması endişesi karşısında "Trabzon Muhafaza-i

Hukuk Cemiyeti" çevresinde kenetlenmişti. Faik Ahmet'in sahibi olduğu İstikbal gazetesi, Trabzon'un "*Türk camiası*" içinde var olmasını savunan cemiyetin, yayın organı işlevini görmekteydi (Dursunoğlu, 1946:23). İtilâf devletlerinin bütün oyunlarına ve azınlıkların taşkınlıklarına rağmen halkın maneviyatı yüksekti (Dursunoğlu, 1946:24).

Patrikhane'nin bünyesinde kurulmuş olan ve Yunanistan'ın emellerine hizmet eden diğer bir teşkilât Mavri Cemiyeti idi (Tansel, 1991: 86; Salıskı, 1968: 182-184). Nutuk, Mavri Mira'nın kurucuları, maddî durumu, görevi ve diğer Rum cemiyetleri ile ilişkileri hakkında bilgiler vermektedir (Atatürk, 2000a: 2). 22.8.1919 tarihli ve "*Gayet Mahrem Tutulacaktır*" başlıkla, Erzurum'dan gönderilen genelgede, Rum Patrikhanesi bünyesinde kurulan Mavri Mira'nın başkanının Patrik Vekili Droteos, üyelerinin de, Atenagoras, Enez Metropolit, Yunan Kaymakamı Giritli Katekhakis, Katelopulos, Dipasimas, Ayınpa, Polimitis, Siyari adındaki kişiler olduğu, bu kişilerin doğrudan Venizelos'tan talimat aldığı bilgisi yer almaktadır. Cemiyet, Rumlar ve Yunan hükümeti tarafından parasal destek gördüğünden büyük bir sermayesi vardı. İstanbul'da bulunan Patrikhane ve Yunan Konsoloslukları cemiyet tarafından silah ve cephane deposu olarak kullanıldığı gibi, kiliseler ibadet yerinden çok askerî ambarları andırmaktaydı. Ermeni Patriği Zaven Efendi cemiyete hizmet etmekte ve Rum izci teşkilâtları da bu cemiyetin denetimi altındaydı (Atatürk, 2000c: 899-900).

Mavri Mira Cemiyeti tarafından Rumlardan oluşturulan İzci teşkilâtı İstanbul, Kırklareli ve Tekirdağ'la sınırlı kalmamış, Anadolu'nun Bursa, Bandırma kentlerine de yayılmıştı. Bu teşkilât, askerî tarzda örgütlenmekteydi. Mahalle itibariyle akımlara, kilise itibariyle bölük ve taburlara, metropolithane itibariyle de alaylara ayrılmıştı. İzciler arasında yirmi beş yaşını geçenler de bulunmaktaydı (Bayar, 1976:1456).

Resmi Göçmenler Komisyonu ile Yunan Kızılhaçı da Mavri Mira'ya bağlıydı. Yunan Kızılhaçı göçmenlere yardım etme görüntüsü altında çete örgütleri kurmakta ve karışıklık ve ayaklanma hazırlamaktaydı. Bunu sağlamak için ilaç ve tıbbî gereç adı altında, ülkeye silah ve cephane sokuyordu (Atatürk, 2000c: 899-900). Çete teşkilâtı ve ihtilal ortamını hazırlamakla görevli Yunan Kızılhaç Cemiyeti, mütarekeden sonra Albay Antiyas tarafından idare edilmekteydi (Bayar, 1976:1455).

Millî Mücadele dönemine ilişkin hatıralarda Anadolu'daki sosyal hayata ilişkin de eşsiz bilgilere ulaşmak mümkündür. Örneğin Cevat Dursunoğlu'nun, Trabzon-Erzurum arasındaki yolculuğuna ait izlenimlerini aktardığı hatıraları Millî Mücadele şartlarında Anadolu'daki sosyal ve ekonomik hayatı sade ve çarpıcı bir dille ifade etmektedir.

"Köyler halkın büyük bölümü yurtlarına dönemediğinden boştu. Dönenler, birer virane olan evlerine yerleşmeğe çalışıyordu. Sert geçen kış nedeniyle özellikle Gümüşhane'den ötede halkın yoksulluğu gerçek bir âfet halini almıştı. Halkın en önemli sorunu geçim derdi idi. Dağlarda kış nedeniyle aç kalan kurtlar sürülerle dolaşarak insanlara saldırıyorlardı. Bu yüzden yol güvenliği az ancak kafileler halinde yola çıkılabiliyor. Hükümsizlik felâketi her yere çökmüştü. Ülke halkın sağduyusu ve siyasî olgunluğu sayesinde şirazesini koruyabiliyordu. Konaklanan hanlarda çoğu gün yavan ekmek dahi bulunamıyordu." (Dursunoğlu, 1946:25)

Sözlerinin yer aldığı satırlarda, Anadolu'nun o günlerdeki harap ve bîtap düşmüş durumunu hissetmek zor değildir. Dursunoğlu'nun hatıralarında, Erzurum şehrinin bir enkaz yığını andırdı kaydedilmektedir. Yine büyük bir köy yıkıntısı görünümündeki şehirde, savaştan önce 80.000 kişinin refah içinde yaşadığı, çarşı ve Pazarların kalabalıktan geçilemediği belirtiliyor-

du. Şehir nüfusu, savaş yıllarında yaşanan bulaşıcı hastalıklar, istilâ öncesi yaşanan göç, Ermenilerin çekilirken yaptıkları katliam sonrasında üç-dört bine kadar gerilemişti. Üstelik bu nüfusun da önemli bir kısmı köylerden yaşanan göç ile oluştuğundan şehir, köleşmişti. Eskiden zenginliği yansıtan evler, çıkan yangınlar ve patlayan cephaneliklerin sarsıntılarıyla harabe görünümündeydi. Hayatta kalanlar ve muhacirlikten dönenler bu durumdaki evlerin biriki odasını onarıp barınmaya çalışıyorlar enkazın artanlarıyla da ısınmaya çalışıyorlardı (Dursunoğlu, 1946:25).

Dış görünüş umutsuz olsa da halk, son ferde kadar vatanın savunulmasına ilişkin tam bir iman taşıyordu (Dursunoğlu, 1946:26). Ali Fuat Paşa ise mütareke sonrası İstanbul'a döndüğünde babası İsmail Fazıl Paşa'ya Anadolu'nun durumunu şu sözlerle anlatmaktadır:

"...Anadolu'da tam bir anarşi hüküm sürüyordu. Bunun birçok sebepleri vardı. Harb-i Umumîden yorgun ve yoksul çıkmıştık. Babîlî taşra teşkilâtını sanki unutmuştu. Onunla hiç meşgul olmuyordu. Mahallî hükümetler âti ve beceriksizdi. Her türlü teşkilât kökünden sarsılmıştı. Fırkacılık kaogaları almış yürümüştü. En küçük bir kasabada bile İttihatçılık ve İtilâfçılık mücadeleleri vardı. Düşmanlarımız bundan memnun oluyorlar, bir kısım hain vatandaş ve memurlarımızla işbirliği yaparak bu anarşiyi körüklüyorlardı..." sözleriyle anlatıyordu (Cebesoy, 1953:31).

A. Fuat Paşa bedbin ve umutsuz değil bilâkis umutlu olduğunu, ülkede yaşanan bu anarşiyi ortadan kaldıracak, kurtuluş çarelerini arayıp bulacak ruh ve azme milletimizin sahip olduğu inancını da dile getiriyordu. Ali Fuat Paşa, mütarekeden sonra 4 Kasım 1918'de, Yıldırım Orduları Grubu Komutanı Mustafa Kemal Paşa ile buluşmak üzere Adana'ya gittiğini anlatmaktadır. A. Fuat Paşa, Adana görüşmesinde

milletin mütareke ortamında kendi haklarını kendisinin araması ve savunması, kendilerinin de mümkün olduğu kadar bu olu göstererek, bütün ordu ile millete yardımcı olmaları gerektiği konusunda, Mustafa Kemal Paşa ile uyuştuklarını kaydetmektedir (Cebesoy, 1953:32).

Sonuç

Tarihi hatıralar, tarihçiler için, siyasî ve askerî tarih kitaplarında bulunmayan eşsiz değerlerde bilgiler içerir. Olayların ayrıntılarına nüfûz etmemizi sağlar (Sâbis, 1990a:17-18). Ancak hatıralarda olaylar, yazarın iç dünyasının izlerini taşıdığından nesnellіğini yitirme riski taşır. Kişilerin içinde buldukları psikolojik durumlarıyla olaylara karşı geliştirdikleri tutumlar, tarihî olayın nesnellіğinin algılanmasında engelleyici bir etmendir. Tarihçilerin önemli kaynaklarından olan hatıralar, öznel eserlerdir. Bazen ikinci derecedeki olayların ya unutmaya ya da sözü uzatmamak amacıyla hatıralarda yer almadığı veya olayların tarih sıralamasında yanlış yapılmış olduğu görülür. Dolayısıyla bu tür eserlerin özellikle Türkiye Cumhuriyeti Tarihi'nin sübjektif ve kullanılmalarında en hassas davranılması gereken materyalleri olduğu unutulmamalıdır (Akbulut, 1991:43). Bu yüzden hatıralar, diğer eserlerle karşılaştırıldıktan ve sıkı bir eleştiri süzgecinden geçirildikten sonra kullanılmalıdır.

"Millî mücadele tarihimize ve Cumhuriyetimizin kuruluşu koşullarına ışık tutan en büyük siyasal belge olan" Atatürk'ün Nutuk'u, kendi dönemini aydınlatmaya yönelik önemli bir tarihi belge niteliğindedir (Giritli, 1980: 202). Nutuk, sadece dönemin tarihi olaylarını değil, aynı zamanda yazıldığı devre ait pek çok sosyolojik değerlendirmeleri de içeren müstesna bir eserdir. Çünkü eseri kaleme alan kişi sıradan bir insan olmayıp, hem yüksek zekâsı hem de katılmış olduğu savaşlar sebebiyle engin tecrübeleri olan

büyük bir devlet adamıdır. Bu yönüyle Nutuk, sadece kendi dönemi için değil aynı zamanda gelecek kuşaklar için de vazgeçilmez bir tarihi kaynak niteliğindedir.

BİBLİYOGRAFYA

- AKBULUT, Dursun Ali (1991), “Türkiye Cumhuriyeti Tarihinin Araştırma Metodu Hakkında Bazı Mülahazalar”, **Millî Kültür Dergisi**, (81):42-43.
- AKÇURA, Yusuf (1989), “Türkiye Cumhuriyeti’nin Temel Kaynaklarından Nutuk”, **Belgelerle Türk Tarihi Dergisi**, (52-58):4-13.
- ARAR, İsmail 1980, “Büyük Nutuk’un Kapsamı, Niteliği, Amacı”, **Atatürk’ün Büyük Söylevi’nin 50. Yılı Semineri**, Ankara.
- ARIKOĞLU, Damar(1961), **Hâtıralarım**, İstanbul.
- ATATÜRK, Gazi Mustafa Kemal(1995), **Söylev I-II**, (Basıma haz., Hıfzı Veldet Velidedeolu), Çağdaş Yay., İstanbul.
- ATATÜRK, M. Kemal (2000a), **Nutuk, Cilt:I, 1919-1920**, M.E.B. yay., İstanbul .
- ATATÜRK, M. Kemal(2000b),, **Nutuk, Cilt:II, 1920-1927**, M.E.B. yay., İstanbul .
- ATATÜRK, M. Kemal(2000c),, **Nutuk, Cilt:III, Vesikalar**, M.E.B. yay., İstanbul.
- BAYAR, Celal (1976), **Ben de Yazdım (Millî Mücadele’ye Giriş)**, Cilt:5, İstanbul.
- BAYUR, Hikmet (1973), **Türkiye Devleti’nin Dış Siyaseti**, Ankara.
- BİRİNCİ, Ali(1998), “Hatırat Türünden Kaynakların Tarihi Araştırmalardaki Yeri ve Değeri”, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, (XIV/41): 611-620.
- CEBESÖY, Ali Fuat (1953) **Millî Mücadele Hâtıraları**, Vatan Neşriyatı, İstanbul.
- DURSUNOĞLU, Cevat (1946), **Millî Mücadelede Erzurum**, Ankara.
- EYÜP SABRİ (AKGÖL), **Esaret Hatıraları** (1978), Haz. Nejat Sefercioğlu, Tercüman 1001 Temel Eser Serisi, Kervan Yay., İstanbul 1978.
- GİRİTLİ, İsmet (1980), “Nutuk’ta İç ve Dış Politika”, **Atatürk’ün Büyük Söylevi’nin 50. Yılı Semineri**, Ankara, 17-19 Ekim 1977, Ankara: 189-220.
- HARRİMAN, Philip L.(1964), “Memory”, **Encyclopedia Americana** 18, New York.
- İNAN, Afet(1966), “Büyük Nutuk’ta Atatürk’ün Gençliğe Hitabesi”, **Bellekten, Cilt: XXX**, (120):120.
- KARABEKİR, Kâzım (1993), **İstiklâl Harbimiz 1**, Emre Yayınları, İstanbul.
- KOCAOĞLU, Bünyamin(2002), “Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Kaynaklarından Aydın Tarihi Mecmuası”, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, C: XVIII, (53), <http://www.atam.gov.tr/index.php?Page=DergiIcerik&IcerikNo=243> (Erişim:20.05.2008).
- ÖZERDİM, Sami N.(1981a), “Nutuk’ta Altı Çizilmiş Satırlar”, **Bellekten, Cilt: XLV/1**, (177): 57-78.
- ÖZERDİM, Sami (1981b), **Açıklamalı Söylev Sözlüğü**, Ankara
- PARLA, Taha (1994), **Türkiye’de Siyasal Kültürün Resmî Kaynakları, Cilt 1**, İletişim Yay., İstanbul.
- SÂBİS, Ali İhsan(1990a), **Harp Hatıralarım, Birinci Cihan Harbi, Birinci Cilt**, Nehir Yayınları, İstanbul.
- SÂBİS, Ali İhsan(1990b),, **Harp Hatıralarım, Birinci Cihan Harbi, İkinci Cilt**, Nehir Yayınları, İstanbul.
- SÂBİS, Ali İhsan(1990c), **Harp Hatıralarım, Birinci Cihan Harbi, Dördüncü Cilt**, Nehir Yayınları, İstanbul.
- SALIŞIK, Selahaddin (1968), **Tarih Boyunca Türk –Yunan İlişkileri ve Etnik-i Eteryay**, İstanbul.
- TANSEL, Selahattin (1991), **Mondros’tan Mudanya’ya Kadar, Cilt I**, M.E.B. Yay. İstanbul.
- UZUN, Hakan (2006), **ATATÜRK ve NUTUK**, Siyasal Kitabevi, Ankara.